

IN MEMORIAM ISIDOR LEVIN

(20. IX 1919 – 24. VII 2018)

Foto Ove Maidla / Tartu Ülikool

2016. aasta novembris tähistati Göttingenis konverentsiga rahvusvahelise muinasjutuentsüklopeedia „Enzyklopädie des Märchens” (EM) valmimist. 15-köitelise väljaande (1977–2016) ettevalmistused algasid 60 aastat tagasi. Nüüd tänati ühel istungil 97-aastast Isidor Levinit, kes Rahvajutu-uurijate ühingu (International Society for Folk Narrative Research (ISFNR)) asutajaliikmena ja entsüklopeedia kaastöölisenä konverentsist osa võttis.

Lätis Daugavpilsis sündinud ja juudi poisi range kasvatuse saanud Isidor

Levin astus 1937. aastal Tartu ülikooli ning sidus ennast sellest alates Eestiga. Ta õppis judaistikat, religiooni ajalugu ja piibliteadust Lazar Gulkowitschi ja Uku Masingu käe all ning samal ajal Walter Andersoni ja Oskar Looritsa juures võrdlev-ajaloolist folkloristikat, lõpetades õpingud 1941. aasta kevadsuvel. Kokkupuudetest eesti humanitaaridega meenutab ta hiljem paljusid: August Annistit, Pent Nurmekunda, Ants Viirest, Eha ning Uku Masingut. Masingute olulisust sõja ajal ja (pärast vanglast vabanemist) sõjajärgsetel aastatel Eestis toime tulemisel märgib Jeruusalemmas holokausti muuseumi Õiglaste alleel nende auks istutatud puu ning sinna paigutatud mälestustahvel.

Sõja algul õnnestus Levinil end mõnda aega varjata ühes Mulgimaa talus ja Petersi kloostri; pärast laagrite vintsutusi ja sõja lõppu aga töötas ta lühemat aega Jõhvis, Rakveres, Kehtnas, Sakus. Ikka leidis põhjusi, miks töötamine lühiajaliseks jäi või miks ta Tartus üldse tööd ei saanud (Tartu ülikooli sõjaaegset, 1941. aastal välja antud ajutist lõputunlustust nõukogude ajal ei arvestatud). Mees otsustas edasi õppida ning siirdus Eestile lähedasse Leningradi. Kui NSVL Teaduste Akadeemia orientalistika instituudi ukseid tema ees suletuks jäid, valis ta Herzeni-nimelise pedagoogilise instituudi, õppis vene keele ja kirjanduse erialal ja suhtles folkloristide Vladimir Propi ja Mark Azadovski, kirjandusteadlaste Jeleazar Meletinski ja Viktor Žirmunskiga; edasi siirdus kaugõppesse ja kaitses doktoriväitekirja 1967. aastal Moskvas. Seejärel leidis tööd rahvakultuuri õppejõuna Leningradi ülikooli germanistika õppetoolis. Levin osales käsiraamatu „Deutsch für Ausländer“ koostamisel, mis õpetas saksa keelt otse, ilma vahendajakeelta. Raamat avaldati Lääne-Saksamaal ja seda levitati mitmetes maades, ent mitte Nõukogude Liidus – selles polnud piisavalt poliitilist kasvatust.

Keeli ja kultuure ning folkloristikat valdav aktiivne teadlane suunati

Leningradist Kesk-Aasiasse, Tadžikistani (Dušanbesse), nõustama sealset rahvaluule uurimisgrupp (1966–1984); mõnda aega töötas ta paralleelselt konsultandina ka Jerevanis.

Tadžiki rahvaluule ulatusliku ülevaate¹ I köite sissejuhatuses tutvustab Levin vene keeles žanriteooriat, käsitleb suulise ja kirjaliku teksti, valmi ja loomamuinasjutu vahet, selgitab variandi mõistet, avab mõnedki terminid mitmes Euroopa keeles, annab ulatusliku bibliograafia. Idamaade kultuuride hea tundjana avab Levin raamatu kasutajatele valmi ajaloo, tutvustab omal ajal Tartus omandatud geograafilis-ajaloolist ehk soome meetodit: koguda kokku võimalikult suur aines ja süstematiseerida see lähemaks uurimiseks nii geograafiliselt kui ka ajalooliselt. Põhjamaades, ka Eestis, korraldati lähedane aines geograafiliste piirkondade – kihelkondade, maakondade või murdealade – järgi; raskesti ligipääsetavas, vähe uuritud ja liikuva rahvastikuga Kesk-Aasias soovitas Levin moodustada materjali korraldamiseks geograafilise ruudustiku. Kui täpsemad ülevaated hõimudest ja kultuuripiirkondadest puuduvad, on see ometi üks võimalus kogutava ainese korraldamiseks. Pikemalt käsitletakse valmide poeetika ja moraali probleeme, filosoofiat ja kohalikku ajalugu, mida Levin oma varasematele idamaade õpingutele toetudes hästi tundis.

Nõukogude teadus pidas hädavajalikuks käsitleda folkloori kui ühiskondlikult kihistunud rahva kultuuri – valmid ning loomamuinasjutud andsid ka selleks hea võimaluse. Sissejuhatuses antakse ülevaade rahvajuttude korraldamisest AT süsteemis. Edasi avaldatakse ja iseloomustatakse 412 tadžiki loomamuinasjuttu ja valmi kahes keeles ja kõikvõimalike andmetega varustatult; räägitakse maa ja linna, mees- ja naisjutustajate, tadžikkide ja naaber-

¹ Свод таджикского фольклора = Куллиёти фольклори тоҷик. Том I, Басни и сказки о животных. Koost Isidor Levin, Džalil Rabi-jev, Mirra Javitš. Москва: Наука, 1981.

rahvaste repertuaari kokkupuudetest. Isidor Levini rahvalauleteerituse püüde oli pakkuda eeskujud Nõukogude Liidu folkloristidele materjali korraldamises: vaja on anda täpsed andmed kogujate, jutustajate, aja ja koha kohta. Soove ja materjali oli nii tihedasti ja intensiivselt, et seda oli vähese teoreetilise koolitusega ja reegliteta tingimustes töötanud uurijatel raske järgida. Meetod ei leidnud venekeelses teadusmaailmas kõlapinda. Kahjuks ei suudetud pärast Levini taandumist ka Dušanbes samas suunas jätkata. Järgmisi kõiteid ei ilmunud.

Levini suunamisel ja abil valmisid mitmed eri rahvaste – türki, osseedi, abhaasi, Dagestani piirkonna rahvaste – kommenteeritud muinasjutukogud. Muist õnnestus avaldada ka Saksamaal: armeenia, Kaukaasia, Pamiiri, Valge mere äärsed jutud tõlkis Levini omaaegne Hamburgis elav ja Leningradis õppinud doktorant, hilisem abikaasa, slavist Gisela Schenkowitz.

Rahulikuma või ohutuma teema poole pöördumist kinnitavad Levini retsensioonid ja ülevaatekirjutised EM-is, ajakirjades Fabula, Märchenspiegel jm: kajastamist leidsid Aleksander Afanasjev, Walter Anderson, Nikolai Andrejev, August Annist, Mark Azadovski, Jakob Hurt, Uku Masing, Felix Oinas, Vladimir Propp. Levinist endast kirjutas muinasjutuentsüklopeediasse artikli Leningradis töötav idamaade muinasjuttude uurija Jevgeni Kostjuhhiin.

Veel ühest suhtest. Kui August Annist 1951. aasta kevadel vanglast vabanes – mehed olid seal kokku puutunud, kui Levin julgeoleku poolt vahistati –, osutus ta olevat samasuguses olukorras kui Levin kohe pärast sõda: ei tööd, ei leiba. Oma mälestustes kirjutab Levin, et tal oli võimalik mõjutada Annisti sõjaeelse doktorikraadi taastamist NSVL Teaduste Akadeemias (varasemate teaduskraadide ennistamised ENSV-s toimusid enne 1947. aastat, aga Annist oli siis ju vanglas, olgugi et ta hiljem rehabiliteeriti). Annist sai nüüd ametlikult

jätkata eesti kirjanduse ja rahvaluule suhete uurimist: „Kalevipoja” teaduslik (juubeli)väljaanne ilmus kahes kõites aastatel 1961 ja 1963. Juba järgmisel aastal ilmus Annisti 1939. aastal redigeeritud Peter von Manteuffeli „Ajaviide peeru valgusel” (1838) venekeelne kommenteeritud tõlge.² Manteuffeli 40-leheküljeline tekst Isidor Levini tõlkes koos Annisti ja Levini väga mahukate ühiste lisade ja kommentaaridega ilmus üleliidulises sarjas „Литературные памятники” („Kirjanduslikud mälestusmärgid”). Taas paistab silma Levini püüde viidete ja teost ennast mitmekordselt ületavate kommentaaridega tutvustada läänepoolset uurimistava ja ainest vene keeles, annab aga ka tunnistust mõlema teadlase eruditsioonist.

Geograafilis-ajaloolise meetodi järgijana püüdis Levin juttude algkodu ja esivariandi poole; ta polnud nõus NSV Liidus leviva tavaga piirduda uurimisel üksiku variandiga või võtta rahvalaulikuid ja -jutustajaid kirjanike liidu liikmeks. Esitajaid pidas Levin ikka ainult reprodutseerijateks, olemasoleva kordajateks. Tema põhjenduseks oli, et keskajal kuulunud Kesk-Aasia riikides õukonda kaval narr või luuletaja, lugude esitaja, kelle ülesandeks oli võimu ülistamine. Levin läheb edasi, kasutab terminit *folklorism*, mille all mõistab folklooriteose tellimist või loomist ette antud (võimule sobival) teemal. Nähtus oli olemas. Ka eesti, näiteks setu rahvaluulekogudes on Stalinit või parteid ülistavaid tellitud tekste. Nimetatud terminil aga on tänapäeval hoopis teine sisu: *folklorism* on rahvaluuleteose nii-öelda taaskasutus (vrd katkenud traditsioon), teine või mitmes elu, uus käibelevõtt arhiivi või trükise kaudu, ja seda me ei tauni sugugi.

Mis puutub isiku, rahvaluule kandja jälgimisse, millega soome koolkond ei tegelnud, siis sai just Venemaalt alguse

² П. Мантейфель, Досуг при свете лучины. Тlk Isidor Levin. Kommentaarid August Annist, Isidor Levin. Москва–Ленинград: Наука, 1964.

rahvalauliku või jutustaja kui looja ja interpreedi uurimine (M. K. Azadovski, „Eine Sibirische Märchenerzählerin” (FFC, nr 68, 1926)). Eesti rahvaluuleteaduses on isiku/jutustaja uurimisega pidevalt tegeldud Richard Viidalepast alates.

Andekas ja töökas palju keeli oskav Isidor Levin oli mitmete ettevõtmiste vahendaja või algataja. Ta suutis kee-
rulistest tingimustes kaua ja viljakalt töötada. Tõrjumistest ja liikumiskiirangutest hoolimata leidis ta hea suhtlejana ikka pääsetee: töötas keeleõpetajana, loengupidajana, retsensendina, nõustajana, kaasautorina, professorina; ta suutis oma töid avaldada ja pälvis tunnustust mitmel maal ja mitmes keeles.

Pärast Daugavpilsis elanud vanemate kaotust 1941. aastal kirjutab ja räägib ta isamaast Lätist ja kodumaast Eestist. Ometigi elas ta alates 1954. aastast Leningradis ja pärast esimese abikaasa surma (2006) Hamburgis. Levin taotles Eesti kodakondsust juba enne sõda, ent sai selle alles 2012. aastal eriliste teenete eest. Teksti algul mainitud kohtumisel Göttingenis aastal 2016 nimetas ta rõhutatult, et elab nüüd Saksamaal Vene ja Eesti kodakondsusega isikuna; Eesti kodakondsus oli talle tähtis. 2001. aastal omistatud Valgetähe IV klassi teenetemärk rõõmustas teda väga. Levin käis sageli Eestis, eriti nõukogude ajal, mil ta ise oli mobiilsem ning reisimine viisata. Teda kohtas sageli nii Tartu kui ka Tallinna folkloristide seltskonnas, eriti konverentsidel, aga tal oli Eestis läbikäimisi ka muudes ringkondades. Isidor Levini raamatukogu kuulub praegu

Tartu Ülikoolile, ta kinkis selle kahes osas aastatel 2001 ja 2012.

Isidor Levin suhtus kogu elu Eestisse ja eestlastesse sümpaatiaga: „Mulle meeldis see süsteemildasa veel võõras ja iseäralik keel ning seda kõnelev tõsine rahvas. Eesti sõnad maitsesid mu suus, olid kerged nagu linnusuled, nautisin neid kui muusikat (nt *leht, lehe, lehte; linn, linna, linna* – ühtemoodi kirjutatud, aga erinevalt rõhutatud). Eesti-keelne toonitamise mõnu ja nauding on mulle omaseks jäänud ka praegu.”³

Tänapäeva folkloristikas käibivad mõisted *tekst* ja *kontekst*. Tekstiks on kirjapandud folkloor, mille ülestähendamise varem piirduki. Konteksti vajadus tekkis siis, kui põlvkonnad, esitajad ja kuulajad asendusid uutega, muutus repertuaar, teisesenes elukorraldus. Isidor Levini pikast keerulisest elust ja mitmetahulisest tööst teame arvukaid kirjutisi, tõlkeid, kommentaare, korraldustööd. Kokkuvõtet tehes leidsin sellele suurepärase konteksti. Mees on ise pakkunud tausta oma mälestuste näol⁴ – materjali tema elu ja kirjutiste mõistmiseks. Isegi kui üht-teist on vahele jäetud või teisiti mäletatud – kirja sai kõigepealt see, mis tema enese jaoks oli oluline.

PILLE KIPPAR

³ I. Levin, Minu elu- ja mõttevarast. Meenutusi I. – Akadeemia 2009, nr 7, lk 1434.

⁴ Aitäh ajakirjale Akadeemia nende avaldamise eest: I. Levin, Minu elu- ja mõttevarast. Meenutusi. – Akadeemia 2009, nr 7, lk 1419–1440; nr 8, lk 1611–1631; nr 10, lk 1985–2016; nr 11, lk 2177–2207; nr 12, lk 2385–2399; Akadeemia 2010, nr 1, lk 159–176.